

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Vitalija Stravinskienė

**LENKIJOS LIETUVIŲ
BENDRUOMENĖ
1944–2000 metais**

Vilnius–Punskas 2004

Redakcinė kolegija:

Sigitas Birgelis
Bronius Makauskas

Recenzentai:

dr. Arūnas Bubnys
doc. dr. Juozas Skirius

ISBN 83-87604-28-3

© Wydawnictwo „Aušra“, 2004
© Vitalija Stravinskienė

TURINYS

PRATARMĖ	4-5
ĮVADAS	6-13
LENKIJOS LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS POLITINĖ PADĖTIS KOMUNISTINĖJE LENKIJOJE	14-22
LENKIJOS LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS ORGANIZACINIAI FORMAVIMOSI IR RAIDOS ASPEKTAI	23-30
LENKIJOS LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS SOCIALINIO-EKONOMINIO GYVENIMO RAIDA	31-42
LENKIJOS LIETUVIŲ VISUOMENINĖ-KULTŪRINĖ VEIKLA LJDP POLITINIO REŽIMO SĄLYGOMIS	43-82
Lietuvių visuomeninės-kultūrinės draugijos veikla	43-58
Lietuvių spauda: valstybinė „Aušra“ ir alternatyva „Varsnos“	58-66
Lenkijos lietuviai: tarp sovietinės Lietuvos ir lietuvių išeivijos Vakaruose	66-73
Lenkijos lietuvių religinio gyvenimo raiška	73-82
LENKIJOS LIETUVIŲ ŠVIETIMAS GIMTAJĄ KALBĄ	83-99
Lietuviškų mokyklų tinklas	84-87
Mokinių skaičius	87-90
Mokytojai	90-91
Mokymo priemonės	92-94
Lietuvių moksleivija Lenkijos ir Lietuvos aukštosiose mokyklose	95-99
LENKIJOS LIETUVIŲ BENDRUOMENĖ 1989–2000 METAIS	100-142
Lenkijos lietuvių padėtis tarpvalstybinių Lietuvos ir Lenkijos santykių raidoje	100-112
Lenkijos lietuvių bendruomenės politinė ir teisinė padėtis	113-120
Lenkijos lietuvių kultūrinis-visuomeninis gyvenimas naujomis sąlygomis	120-142
IŠVADOS	143-145
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	146-154
PRIEDAI	155-164
ASMENVARDŽIAI	165-173
VIETOVARDŽIAI	174-176
SANTRUMPOS	177
SANTRAUKA ANGLŲ K.	178-183
SANTRAUKA LENKŲ K.	184-189

PRATARMĖ

Lenkijos lietuvių „istorinę bylą“ praturtina dar viena, šįkart Lietuvoje, jos svariausiame istorinių tyrimų židinyje – Lietuvos istorijos institute parengta dr. Vitalijos Stravinskienės monografija. Tatai liudija, kad ši problematika neantraeilė ir Lietuvos mokslui, kad ji tampa sudėtine lietuvių etnos tyrimų dalimi.

Lenkijos skaitytojai šioje monografijoje lietuvių bendruomenės vaizdą ir vertinimą suras kiek kitoki negu buvo įpratę matyti lenkiškoje literatūroje. Tai ir yra originalus autorės įnašas į mūsų krašto lietuvių praeities pažinimą ir visapusiškesnį atskleidimą.

Reikia pripažinti, kad, gyvenant Lietuvoje, imtis šios temos, kur tokie tyrimai dar tik pradedami, nebuvo nei lengvas, nei dėkingas, be to, reikalaujantis didesnio išvalgumo ir stropumo dalykas. Autorei aprėpti teko ne tik istorinį, lengviau tiriamą klotą, bet taip pat pasinerti į šios bendruomenės gyvenimą, kur slypi daugiau metodologinių pavojų, kur perprasti bei vertinti vykstančius, neišbaigtus reiškinius yra nepaprastai sudėtinga ir sunku. „Gyvieji istorijos kūrėjai“ ir liudytojai istorikams paprastai kelia daugiausia problemų, nes čia susiduriama su objektyviai ribotomis tyrėjo galimybėmis ir plačiu istorijos subjektų interesų diapazonu, kuriuos tirti ir objektyviai vertinti yra be galo sunku. Todėl kiekvieno istoriko darbas pirmiausia yra artėjimas prie tos seniai nusakytos, vienu istorijos tyrinėtojų giriamos, kitų peikiamos metodologinės nuostatos – „kaip iš tikrųjų buvo ir kodėl būtent taip įvyko“.

Akivaizdu, kad, laikantis vien šio „kanoninio“ istorikui keliamo reikalavimo, imantis tirti ne visą „gyvosios“ bendruomenės praeitį, juolab populiariai suprastą dabartį, pavyksta šį darbą atlikti patenkinamai.

Dr. Vitalijai Stravinskienei teko patirti ir įveikti nemažai minėto pobūdžio kliuvinių. Svarbu, kad bendras Lenkijos lietuvių padėties, pristatomos monografijoje, vaizdas yra objektyvus, pagrįstas labai gausiais ir įvairiais, originaliais, vertingais, pirmą kartą naudojamais šaltiniais. Tai yra pagrindinė šio darbo vertė. Būsimieji šios temos tyrinėtojai įgyja vertingą monografiją, be kurios neįmanoma aiškintis daugelio dar neatskleistų, čia vos paliestų problemų.

Monografijos autorė formuluoja argumentuotą, kiek skirtingą nuo lenkų istorikų nuostatą, jog lietuvių tautinės mažumos padėtis tiek sovietmečiu, tiek

atkurto nepriklausomos Lenkijos valstybės laikotarpiu turėjo savo specifiką ir labai aiškiai nubrėžiamas „iš viršaus“ leistinos veiklos gaires, jų įgyvendinimo sąlygas, kuriose matyti sovietinės imperijos, o vėliau lenkiškas tautinis motyvas. Labai sviri yra autorės išvada, jog Lenkijos lietuviai, kad ir patirdami gyvenamojoje valstybėje nuolatinių nuoskaudų, išlaikė pavyzdinę jos atžvilgiu pilietinį lojalumą, gyvą ryšį su dvasinės tėvynės kalbos ir kultūros klodais. Tą procesą skatino lietuvių politinė emigracija po Antrojo pasaulinio karo, susitelkusi Vakarų demokratinėse valstybėse.

Bene sunkiausia yra vertinti pačius naujausius pokyčius Lenkijos lietuvių gyvenime, kylančius iš naujų tarpvalstybinių Lietuvos ir Lenkijos santykių nepriklausomybės sąlygomis. Čia autorė, remdamasi gausia faktine medžiaga, kai kuriomis Lenkijos valstybinių organų nuostatomis, vertina esamą padėtį, lygina ją su praeityje vykusiais procesais, daro palyginimų su Lietuvoje gyvenančia lenkų tautine mažuma. Akivaizdu, jog pasikeitė lietuvių tautinės mažumos gyvenimo Lenkijoje sąlygos, ypač jos etnografiniame areale. Ligšiolinė statistika rodo, kad iš viršaus reglamentuojamą padėties modelį keičia dinamiškas tarvalstybinių ir tautinių interesų kuriamas modelis, pagal Europos Sąjungoje tautinių mažumų saviraiškos standartus.

Šią reikalingą ir įdomią monografiją paįvairina gausios iliustracijos, kurios patrauks platesnės visuomenės dėmesį. Jos atspindi bendruomenės veiklą 1955–2003 m.

Būtų naudinga, kad šia knyga susidomėtų ne tik specialistai, bet ir platus skaitytojų tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje.

Autorei dr. Vitalijai Stravinskienei priklauso padėkos žodžiai už monografiją, Lietuvos istorijos instituto vadovybei – už temos įvertinimą ir mokslinį paskatinimą, „Aušros“ leidyklai – už knygos išleidimą į savarankišką gyvenimą.

dr. Bronius Makauskas

ĮVADAS

Lenkijos lietuvių bendruomenės istorija mažai tyrinėta. Tikrai atsitiktinai – dažniausiai jubiliejinėmis progomis pasirodydavo apžvalginiai straipsniai, kai kurie į studijas pretenduojantys leidiniai, kai kas glaustai atsispindėdavo enciklopediniuose leidiniuose, žinyuose ir t. t.

Apie dabartinį tautiečių gyvenimą Lenkijoje lietuviai neblogai žino iš dažnų išvykų į kompaktiškas lietuvių gyvenamąsias vietas – Punską ir Seinus, iš Lietuvos Respublikos ambasados ir konsulato Lenkijoje veiklos, tiesioginių tautiečių kontaktų abiejose demokratinėse šalyse. Tačiau kitokia buvo lietuvių bendruomenės praeitis komunistinėje (satelitinėje) Lenkijoje, kur valstybės kontrolė, komunistinė cenzūra varžė ne tik tiesioginius tėvynainių ryšius su Lietuva, bet ir objektyvią informaciją, tarpusavio susižinojimą. LSSR beveik niekuo negalėjo padėti Lenkijos lietuviams, bendravimas buvo ideologizuotas, Valstybės saugumo komiteto struktūrų kontroliuojamas. Lenkijos lietuviai nedaug turėjo galimybių imtis savarankiškų iniciatyvų, ypač tautinėje srityje.

Knygoje nagrinėjamas naujausiųjų laikų lietuvių bendruomenės tarpsnis (1944–2000), visiškai nepretenduojuot nušviesti ankstesnę istoriją ar bent apibūdinti būdingus Lenkijos lietuvių bendruomenės raidos bruožus. Lenkijoje gyvenančių lietuvių padėtis gana specifiška. Lietuvių diaspora Lenkijoje realia padėtimi skyrėsi nuo laisvojo pasaulio šalyse veikusių organizuotų lietuviškų bendruomenių. Nors Lenkijos lietuviai nebuvo sovietinėje uždaroje erdvėje geležine uždanga izoliuoti žmonės, tačiau tiek sanacinis režimas tarpukario Lenkijoje, tiek satelitinis Lenkijos Liaudies Respublikos statusas nesudarė normalių (natūralių) tautinės kultūrinės autonomijos raidos galimybių, jas varžė. Kita vertus, Lenkijos lietuvių bendruomenė skiriasi savo kilme – daugiausia tai ne lietuvių išeivija, o autochtonai, dėl sudėtingų tarpvalstybinių santykių išlikę etninėse, už Lietuvos valstybės sienų atsidūrusiose teritorijose.

Chronologiniai rėmai

Darbo chronologinės ribos sąlyginės – neturėtų būti kvestionuojamas išei-ties taškas 1944 m. (pokario skiriama riba), tačiau tik sąlygiškai galime atsiremti į 2000 metus, nes lietuvių bendruomenės gyvenime dar neįvyko radikalių permainų, juolab nepasiekta didesnių pozityvių rezultatų. Tiesa, komunistinio režimo suponuotos problemos bent iš dalies atkrito, bet dėl dinamiškų procesų demokratinėje visuomenėje iškilo naujų sudėtingų etninių problemų, kurių sprendimą koreguos laikas ir patirtis. Šiuo metu apie tai galima kalbėti

tik apytikriai, nes neturima galimybių pasikliauti analizės metodu. Tiriamąjį laikotarpį galima suskirstyti į du mažesnius: 1944–1989 (komunistinio režimo metai) ir 1989–2000 m. (pokomunistinis laikotarpis).

Knygoje visai neketinama politizuoti kai kurių aktualijų, tačiau stengiamasi konstatuoti akivaizdžius istorijos faktus ir jų pagrindu pateikti apibendrinimus. Reikia pridurti, kad Lenkijos lietuvių padėtis nėra deramai išspręsta ir išlieka nors ir ne valstybine, tačiau visuomenine problema. Kai kada neatsakingi abiejų pusių – Lietuvos ir Lenkijos – politikų pareiškimai sukeldavo neigiamas tautines emocijas, tam tikrą trintį.

Tyrimo objektas

Monografijos autorės pasirinktas tyrimo objektas – Lenkijos lietuvių bendruomenė – savitas socialinis organizmas su ryškiais tautiniais bruožais, artima Lietuvai etnokultūra ir sąsajomis su istorine Tėvyne. Nepaisant komunistinės sistemos Lenkijoje ir Lietuvoje deformacijų, tautinė raiška ir etninė savastis išliko, nors abiejuose kraštuose komunistinės politikos pragaištingi padariniai buvo skirtingi. Lietuvių socialinė situacija, visuomeninė-kultūrinė veikla, demografiniai pokyčiai bei kiti bendruomenę saistantys ryšiai sovietmečiu nebuvo tiriami, tenkintasi paviršutiniškais apžvalgomis, pavieniais reportažais, negausia „Aušros“ laikraščio medžiaga.

Imtis šio darbo autorę paskatino kardinaliai pasikeitusi Lietuvos ir Lenkijos padėtis, kai abi tautos atkūrė nepriklausomybę moderniojo (demokratinio) valstybingumo forma. Praeities nuosėdos dar kurį laiką kliudė tinkamai valstybiniu, juolab tautiniu atžvilgiu sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius. Ilgainiui susiformavo neadekvatus Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių bendruomenių padėties vertinimas. Pažymėtina, jog ir šiuo metu pastarosios bendruomenės padėtis nėra tinkamai sutvarkyta.

Sąvokos ir terminai

Įprasta istorinio pobūdžio tyrimuose, kad sąvokos ir terminai įgyja skirtingą prasmę, todėl pasitaiko neaiškių teiginių, dviprasmiškų vertinimų ir pan. Knygoje yra vartojamos „tautinių mažumų“ ir „tautinių bendruomenių“ sąvokos. Tokį pasirinkimą lėmė tai, kad būtent jos geriausiai atspindi kultūrinius, sociologinius, teisinius ir istorinius aspektus.

„Tautinės mažumos“ sąvoka vartojama šia prasme: asmenys, priklausantys jai, sudaro mažumą pagrindinės tautybės gyventojų atžvilgiu, yra valstybės, kurioje gyvena, piliečiai; juos vienija kultūros, tradicijų ir papročių, kalbos, religijos bendrumas. Jie siekia individualiai ar su kitais savo tautybės asmenimis laisvai reikšti, saugoti ir puoselėti savo tapatumą. Šis terminas labiau akcentuoja tam tikros grupės žmonių teisinį-politinį statusą šalyje, santykius su valstybine valdžia.

Kitas vartojamas terminas – „tautinė bendruomenė“ (arba Lenkijos lietuvių bendruomenė). Jis labiau apibūdina dvasinį (moralinį) tarpusavio jungiamąjį tam tikros grupės žmonių ryšį. Taigi „tautinė bendruomenė“ suprantama kaip ilgamečiais istoriniais ar prigimtiniais ryšiais – kalba, papročiais, kultūra, tikėjimu susijęs žmonių kolektyvas. Bendruomenė apima visą tokio kolektyvo gyvenimą. Ji gyvuoja tol, kol egzistuoja jos narius jungiantys ryšiai.

Taip pat reikėtų apibūdinti „Lenkijos lietuvių“ sąvoką. Juo bus įvardijamas asmuo, čia nuolat gyvenantis, mokantis lietuvių kalbą ir puoselėjantis savo tapatumą.

Istoriografija ir šaltiniai

Komunistinio laikotarpio Lenkijos istoriografija Lenkijos lietuvių bendruomenės klausimu nėra gausi. Joje lietuvių padėtis atsispindėjo bendrame tautinių mažumų kontekste. Tik keletas straipsnių buvo skirta lietuvių tematikai. 1959 m. pasirodęs Lenkijos jungtinės darbininkų partijos (LJDP) Centro komiteto (CK) Tautybių komisijos sekretoriaus Aleksandro Slavo (Aleksander Sław) straipsnis¹, kuriame apibūdinama Seinų apskrityje gyvenančių lietuvių padėtis iš komunistinių partijos pozicijų. Neabejotina, kad straipsnio autorius siekė pagrįsti ir propaguoti komunistinės valdžios vykdomą politiką tautinių mažumų atžvilgiu. 1965 m. Vlada Pajaujienė paskelbė straipsnį apie kultūrinį lietuvių gyvenimą 1952–1964 m.² Jame buvo aptarta švietimo padėtis Punsko-Seinų krašte, saviveiklinis darbas, lietuvių visuomeninės-kultūrinės draugijos (toliau – LVKD, kalbant iki 1992 m., ir LLD – po 1992 m. reorganizacijos) veikla. Anot autorės, aktyvesnę lietuvių veiklą lėmė XX a. 6-ojo dešimtmečio viduryje prasidėjęs politinio gyvenimo liberalėjimas³. Tiesa, atsižvelgdama į tuometines realijas, autorė pažymėjo, kad teigiami poslinkiai įvyko socializmo Lenkijoje dėka.

Tautinių mažumų problematika labiau susidomėta XX a. 9-ajame dešimtmetyje. Tai sietina su opozicinio valdančiajai partijai „Solidarumo“ judėjimo atsiradimu. Paminėtina „Solidarume“ dalyvavusio Bohdano Skaradzinskio (Bohdan Skaradziński), rašiusio Kazimiero Podlaskio slapyvardžiu, monografija⁴, kurioje kalbama apie lenkų ir kaimyninių tautų – ukrainiečių, baltarusių bei lietuvių santykius, atkreipiamas dėmesys ir į šalyje gyvenančius jų tautiečius. Autorius pripažino, jog Suvalkų krašto lietuvių ir lenkų santykius komplikavo netolima praeitis, neslėpė, jog lenkai padarė skriaudų lietuviams.

Matyt, „Solidarumo“ paveikti tautinėmis bendruomenėmis susidomėjo ir lenkų mokslininkai. Suvalkų krašto lietuvių istorijai, kultūrai, tradicijoms bei papročiams buvo skirtas 1987 m. pasirodęs leidinys „Punsko kaimo kultūra“ („Kultura wsi Puńskieje“). Jame daugiausia dėmesio skirta lietuviškai kultūrai, kuri, anot Janušo Gajdos (Janusz Gajda), „yra lietuvių tautinę savimonę puoselėjantis ir juos vienijantis veiksnys“⁵.

Tais pačiais metais pasirodė rinkinys⁶, į kurį įdėta dar 1981 m. rugpjūčio 29–30 d. įvykusios pirmosios lituanistinės konferencijos Punske medžiaga. Nors jis išėjo praėjus šešeriems metams po konferencijos, tačiau kai kurie pranešimų aspektai vis dar buvo įdomūs skaitytojams. Rinkinyje nagrinėjama Suvalkų krašto istorija, lietuvių kultūra, ekonominė padėtis ir raidos perspektyvos. Įdomu pažymėti, kad Lietuvos istorikams Antanui Tylai, Vytautui Merkiui, etnologams Irenai Reginai Merkienei, Vaclovui Miliui ir kitiems nebuvo leista dalyvauti konferencijoje, o jos organizatoriai susilaukė priekaištų⁷.

Naujas etapas tautinių bendruomenių gyvenime prasidėjo 1989 m. Pasirodė nemažai darbų (daugiausia straipsnių) šia tematika⁸. Lietuviško švietimo situacija, lietuvių teritoriniu išsidėstymu, jų skaičiumi domėjosi Cezaris Žolendovskis (Cezary Żołędowski), paskelbęs keletą straipsnių šia tematika⁹. Jo skaičiavimu, Lenkijoje gyveno apie 9 tūkstančius lietuvių. Tačiau reikia pasakyti, jog šis skaičius neatitiko tikrovės.

Dėmesio vertas Kšyštofo Tarkos (Krzysztof Tarka) darbas¹⁰ apie Lenkijos lietuvių XX a. II pusės politinę, kultūrinę, religinę padėtį. Šį darbą vertėtų pristatyti plačiau. Tai pirmas platesnis istorinis tyrimas iš naujausiosios Lenkijos lietuvių bendruomenės istorijos. Darbas parašytas remiantis vien Lenkijos archyviniais šaltiniais, todėl jame labiau atsispindėjo lietuvių oficialusis gyvenimas, jos santykiai su valdžios institucijomis ir daug mažiau nušviesta viešai nedeklaruota lietuviška veikla.

Autorius dėmesį sutelkė į Punsko-Seinų krašto lietuvius ir per daug nesigilino į kituose centruose gyvenančių lietuvių statistinę apskaitą, veiklos apibūdinimą. Viena sudėtingų tyrimo problemų buvo tikslaus Lenkijos lietuvių skaičiaus nustatymas. K. Tarkos skaičiavimu, lietuvių bendruomenę sudarė apie 10 tūkst. žmonių. Tačiau sulyginus įvairius šaltinius pasirodė, kad tiek lietuvių gyvena vien Punsko-Seinų krašte. Kai kurie kiti autoriaus teiginiai taip pat ginčytini. Antai neatitinka tikrovės autoriaus tvirtinimas, esą pokarinė lietuvių evakuacija iš Lenkijos buvo savanoriška. Reikia pasakyti, jog ji apėmė tik nedidelį skaičių žmonių, nors vietinė valdžia visokiomis priemonėmis siekė „atsikratyti“ lietuvių. Tokia padėtis susidarė dėl to, jog sovietinis ir lenkų saugumas nerėmė šios akcijos, turėdamas tikslą sekti ir likviduoti Lietuvos ir Lenkijos antisovietinį pagrindį. Negalima sutikti ir su K. Tarkos tvirtinimu apie lietuviško švietimo pradžią 1944 m. Lenkiškuose ir lietuviškuose šaltiniuose nurodoma, jog tik 1952 m. pradėjo veikti lietuviškos mokyklos Punske, Vaitakiemyje, Vidugiriuose ir Navininkuose. Tačiau net ir tuo metu visų šių mokyklų pavadinti tikrai lietuviškomis negalima. Antai Vaitakiemio, Vidugirių ir Navininkų mokyklose dauguma dalykų lietuvių kalba pradėta dėstyti tik nuo 1954–1955 mokslo metų.

Negalima pritarti ir dar vienam K. Tarkos teiginiui. Jo tvirtinimu, 1990–1991 m. Lietuvos lenkai siekė kultūrinės autonomijos. Jų veiklą auto-

rius įvertino grynai iš lenkiškų pozicijų, prisilaikydamas lenkų spaudoje vyravusio vertinimo. Reikia pabrėžti, jog Lietuvoje dalis lenkų tuo metu siekė ne kultūrinės autonomijos, o kūrė „valstybę valstybėje“.

Sovietinės Lietuvos istoriografijoje lietuviai kaimyninėje Lenkijoje nesulaukė didesnio dėmesio. Keletas straipsnių spaudoje buvo skirta lietuvių Lenkijoje švietimui¹¹. Kiek plačiau apie lietuvius Lenkijoje rašė Mykolas Požarskas¹², tyrinėjęs LSSR ir LLR santykius. Pabrėžtina, jog šioje knygoje neatšispindėjo reali lietuvių bendruomenės padėtis.

1960–1985 m. laikotarpiu Lietuvoje pasirodė keliolika straipsnių Lenkijos lietuvių tematika. Daugiausia dėmesio juose skiriama kultūriniam gyvenimui¹³. Paminėtinas 1986 m. „Gimtajame krašte“ pasirodęs liberalesnis ir atviresnis straipsnis apie Lenkijos lietuvius. Tai sietina su naujo redaktoriaus (Algimanto Čekuolio) atėjimu. Tų pačių metų pabaigoje paskelbtas straipsnis „... Židinys, kuris žėri“ nušvietė Suvalkų krašto lietuvių visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą. Jame Lietuvos rašytojai Juozas Baltušis, Marcelijus Martinaitis, Mykolas Karčiauskas ir kiti dalijosi mintimis apie tautiečius kaimyninėje šalyje. Jie palankiai atsiliepė apie lietuvius Lenkijoje, gerai įvertino jų ūkininkavimo būdus. Dėl šio straipsnio LKP ideologai priekaištavo laikraščio redaktoriui. Algimantas Stankevičius piktinosi, kad laikraštyje esą pilna liaupsių, klausė, kam naudinga, kad pasirodo tokie straipsniai kaip šis¹⁴.

Prasidėjus atgimimui Lietuvoje 1988–1989 m., jos respublikinėje ir regioninėje spaudoje pasirodė daugiau publikacijų apie lietuvius Lenkijoje¹⁵. Tačiau iš esmės situacija pasikeitė tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Tuomet spaudoje pasirodė straipsnių apie Lietuvos ir Lenkijos santykius, giliau analizuota lietuvių padėtis. Dauguma straipsnių autorių tautiečius Lenkijoje vertino moraliniu-emociniu požiūriu.

Atskirai minėtinas 1995 m. pasirodęs sociologinis tyrimas¹⁶ lietuvių Lenkijoje ir lenkų Lietuvoje palankumo kitoms šalims ir tautoms, tautinio identiteto išlaikymo galimybėms, socialinei-ekonominei padėčiai nušviesti. Tačiau Lenkijos Respublikos statistikos valdybos ir Lietuvos Respublikos statistikos departamento atliktame tyrime dalyvavo tik nedidelė Punsko ir Seinų valsčių gyventojų dalis (kiek daugiau negu 2500 žmonių), iš kurių lietuvių buvo mažiau negu pusė. Todėl apklausos rezultatai apie Lenkijos lietuvius vertintini sąlygiškai, kaip nepakankamai reprezentatyvūs. Vis dėlto leidinyje yra įdomių statistinių duomenų apie lietuviškus valsčius ir jų gyventojus.

1998 m. pasirodė Juozo Banionio straipsnis apie Lenkijos lietuvių bendruomenės veiklą XX a. 9-ajame dešimtmetyje¹⁷. Naudodamasis LSSR VSK dokumentais, autorius apibūdino politinį Lenkijos lietuvių gyvenimą minėtu laikotarpiu. Vis dėlto reikia pabrėžti, kad straipsnyje panaudoti saugumiečių

surinkti duomenys nevisiškai atitiko tikrovę. Taip atsitiko todėl, kad sekami įžvalgesni lietuviai pažinojo kai kuriuos saugumiečių agentus, tad kalbėdamiesi su jais sąmoningai nurodydavo klaidingą informaciją.

Lenkijos lietuvių draugijai įsteigus „Aušros“ leidyklą, pasirodė rinkiniai apie Lenkijos lietuvių praeitį, kultūrinę padėtį, švietimo gimtąja kalba raidą, lietuviškas tradicijas ir papročius. Dėmesio vertas leidinys „Iš Punsco krašto praeities ir dabarties“ (1995), kuriame apžvelgta šio krašto istorija, dabartinė jo gyventojų socialinė-ekonominė, kultūrinė padėtis, jų veikla. Tais pačiais metais pasirodė informacinis leidinys „Lietuviai Lenkijoje“ („Litwini w Polsce“), suteikiantis bendro pobūdžio žinių apie bendruomenę.

Vienintelės Lenkijoje lietuviškos vidurinės mokyklos 40-mečiui paminėti buvo išleistas rinkinys „Punsco Kovo 11-osios gimnazija“. Ypač vertinga leidinio dalis – buvusių mokytojų ir kitų kultūros žmonių prisiminimai apie šį regioną ir jo gyventojus.

Paminėtinas šios mokyklos absolventės Onutės Burauskaitės darbas „Suvalkų krašto lietuvių trėmimai“ (1997). Joje pasakojama apie 1941 m. pradžioje vykusius daugumos Suvalkų krašto lietuvių trėmimus į Lietuvą, aptariamą tolesnis jų likimas.

Pagrindiniai pirminiai šaltiniai – archyvinė medžiaga, saugoma Lenkijos ir Lietuvos valstybiniuose archyvuose ir rankraštyuose (tiesa, ne visi Lenkijos archyvai prieinami Lietuvos istorikams). Pagal dokumentų kilmę ir pobūdį juos galima suskirstyti į keletą grupių. Pirmąją sudarytų Lenkijos valdžios institucijų, nustačiusių ir vykdyusių tautinių mažumų politiką (jį saugomi Lenkijos naujųjų aktų, Lenkijos Respublikos Seimo, Balstogės valstybiniame archyvuose) dokumentai. Tai LJDPC Centro komiteto Tautybių komisijos ir jos poskyrio Balstogės vaivadijoje archyvinė medžiaga (protokolai, darbo planai, ataskaitos, informacijos bei kt.), kurioje atsispindi tiek bendra lietuvių padėtis ir veikla, tiek specifiniai lietuvių reikalai. Šiai archyvinių šaltinių grupei priskirtina vietinių partinių struktūrų (Balstogės vaivados, Seinų apskrities partijos sekretoriaus) dokumentacija. Knygoje panaudoti Švietimo bei Viešosios administracijos ministerijų, kuravusių atskiras visuomenės gyvenimo sritis, archyviniai fondai. Pokomunistinio laikotarpio valstybės politiką atspindėjo Lenkijos Respublikos Seimo tarptautinių ryšių biuro bei Tautinių ir etninių mažumų komisijos dokumentai. Kitą archyvinių šaltinių grupę sudaro Lenkijos lietuvių organizacijų dokumentai, visų pirma Lietuvių visuomeninės-kultūrinės draugijos ir jos skyrių Seinuose, Suvalkuose, Varšuvoje, Vroclave (šio skyriaus archyvas saugomas Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriuje), Slupske, Gdanske bei Lenkijos lietuvių bendruomenės (LLB) veiklos medžiaga, apimanti 1953–2000 m. Trečiajai dokumentų grupei priskirtini sovietinės Lietuvos saugumo struktūrų (LSSR VSK), sekusių Lenkijos lietuvių bendruo-

menę, dokumentai: agentų pranešimai, Lenkijos Liaudies Respublikos saugumo pažymos, LSSR VSK skyriaus ataskaitos, informacijos ir kt., saugomi Lietuvos ypatingajame archyve. Jame išliko lietuvių, XX a. 6–9-ajame dešimtmetyje atvykusių į Lenkiją, sąrašai. Šiai šaltinių grupei priskirtini ir kai kurių LSSR organizacijų, palaikiusių oficialius ryšius su Lenkijos lietuviais (Lietuvos kultūrinių ryšių su užsienio šalimis ir „Tėviškės“ draugijų) veiklos dokumentai. Jie atspindi sovietų pastangas kontroliuoti lietuvių veiklą, palankiai nuteikti sovietinės Lietuvos atžvilgiu. Ketvirtąją šaltinių grupę sudaro Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų, vykdyusių santykių su užsienio lietuviais politiką, dokumentai (Lietuvos Respublikos Seimo Užsienio reikalų, Švietimo, mokslo ir kultūros, Žmogaus ir piliečių teisių bei tautybių reikalų, Tautinių mažumų ir išeivijos departamento prie LR Vyriausybės, Lietuvos mokslo ir studijų departamento prie Lietuvos švietimo ministerijos veiklos dokumentai). Šios grupės archyvine medžiaga daugiausia naudotasi rašant paskutinę knygos dalį. Pažymėtina, jog nemaža dalis archyvinės medžiagos panaudota pirmą kartą.

Svarbus šaltinis yra Lenkijos lietuvių spauda. Visų pirma paminėtinas „Aušros“ leidinys. Pirmasis jo numeris pasirodė 1960 m. rudenį ir iki 1972 m. ėjo nereguliariai, po vieną ar du numerius per metus. Tuometiniuose „Aušros“ numeriuose buvo daug straipsnių, skirtų Lenkijos jungtinės darbininkų partijos politikai pozityviai nušviesti, ekonominiams ir kultūriniais LLR pasiekimams teigiamai vertinti. Tai nekelia nuostabos. Tokie straipsniai buvo privalomai, nes leidinį finansavo Lenkijos vidaus reikalų ministerija (VRM), todėl ji kontroliavo jo turinį. Lietuvių tautinės veiklos kryptiniai atstovavo vos ilgiau negu metus gyvavusios Varšuvoje leistos „Varsnos“. Jų numeriuose randame įdomių straipsnių apie Lietuvos istoriją, Lenkijos lietuvių švietimą, kultūrą. Tokie liberalesnio turinio straipsniai pasirodė neatsitiktinai. Šis leidinys, palyginti su ankstesniu, buvo mažiau priklausomas nuo valdžios. Tačiau po Lietuvos komunistų partijos atitinkamų struktūrų įsikišimo (kreipimosi į LJDP dėl leidinio „žalingumo“) jis buvo uždraustas. Iš dalies jo tradicijas tęsė Varšuvoje 1981 m. pradėti leisti „Susitikimai“.

Vertingas šaltinis yra Lenkijos lietuvių prisiminimai, kuriuos surinko knygos autorė (jie užfiksuoti garso kasetėse bei laiškuose). Kalbinti aktyvūs veikėjai: Irena Gasperavičiūtė, Stasė Krakauskaitė-Kustosz, Kristina ir Sigitas Kraužliai, Vytautas Liškauskas, Bronius Makauskas, Juozas Sigitas Paransevičius, Teklė Pauliukonytė-Kalvinskienė, Antanas Suraučius, Juozas Uzdila, Juozas Vaina, Rimas Vaina ir kt., pateikė įdomių, oficialiuose šaltiniuose neįfiksotų veiklos detalių, pastebėjimų ir vertinimų apie organizacinę, kultūrinę, politinę bendruomenės veiklą nagrinėjamu laikotarpiu.

Knygos autorė dėkoja visiems, padėjusiems autoriui renkant medžiagą, rengiant knygą spaudai ir ypač dr. Broniui Makauskui bei recenzentams dr. Arūnui Bubniui ir doc. dr. Juozui Skiriui.

- ¹ A. Sław, Litwini w Sejnach, *Nowe drogi*, 1959, nr 1, s. 163–172.
- ² W. Pojawis, Działalność kulturalna Litwinów w Polsce Ludowej, *Rocznik Białostocki*, t. 5, 1965, s. 329–335.
- ³ Ten pat, p. 336.
- ⁴ K. Podlaski (B. Skaradziński), *Białorusini Litwini Ukraińcy*, Białystok, 1990 (tai 7-asis knygos leidimas, pirmasis – 1983 m.).
- ⁵ *Kultura wsi Puńskiej*, Warszawa, 1987, s. 56–58.
- ⁶ *Acta baltico-slavica*, t. 18, Wrocław, 1987.
- ⁷ Ten pat, p. 122.
- ⁸ A. Sakson, Mniejszość niemiecka i inne mniejszości w Polsce, *Przegląd Zachodni*, 1991, zesz. 2, s. 1–23; J. Tomaszewski, *Mniejszości narodowe w Polsce w XX wieku*, Warszawa, 1991; S. Łodziński, Struktura narodowościowa a polityka państwa wobec mniejszości w latach 1989–1992, *Kultura i społeczeństwo*, t. XXXVI, zesz. 3, 1992, s. 85–98; K. Pudło, Ludność grup etnicznych w Polsce 1944–1989 (Przegląd ważniejszej problematyki), *Komunikaty Rady Krajowej Regionalnych Towarzystw Kultury*, 1992, nr 2, s. 7–17; *Polska–Polacy – mniejszości narodowe*, Warszawa, 1992; J. Bednarski, Organizacje, instytucje i czasopisma mniejszości narodowych w Polsce, *Sprawy narodowościowe*, zesz. 1, 1992, s. 215–222.
- ⁹ C. Żołędowski, Szkolnictwo litewskie w Polsce, *Acta baltico-slavica*, t. 19, 1990, s. 217–244; C. Żołędowski, Rozmieszczenie i liczebność mniejszości litewskiej w Polsce, *Zeszyty naukowe Instytutu nauk politycznych*, 1992, zesz. 17, s. 177–186.
- ¹⁰ K. Tarka, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole, 1998.
- ¹¹ J. Kadyšius, Lietuvių mokyklos Liaudies Lenkijoje, *Tarybinis mokytojas*, 1956 11 29; V. Milius, Lietuviai ir jų mokyklos Lenkijoje, *Tarybinis studentas*, 1958 04 18; V. Drotvinas, Mėnuo su Liaudies Lenkijos lietuviais, *Tarybinis mokytojas*, 1960 09 29.
- ¹² M. Pożarskas, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai*, Vilnius, 1973.
- ¹³ M. Kmita, Lietuvių kultūrinis gyvenimas Lenkijoje, *Komjaunimo tiesa*, 1964 11 11; J. Karčiauskas, Lietuviai Liaudies Lenkijos Respublikoje, *Leninietis*, 1965 08 18; M. Kmita, Varšuvos lietuviai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1967, Nr. 9, p. 14; V. Markavičius, Vilnius – mano namai, *Tiesa*, 1968 07 30; J. Stančikas, Vroclavas, *Mokslas ir gyvenimas*, 1971, Nr. 2, p. 22–24; A. Žukauskas, Rūtos žaliuoja ir prie Oderio, *Jaunimo gretos*, 1976, Nr. 8, p. 22.
- ¹⁴ Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugijos „Tėviškė“ raštas LKP CK sekretoriui L. Šepečiui, 1986 m., *LYA*, LKP dokumentų saugykla, f. 1771, ap. 278, b. 259, l. 26–27.
- ¹⁵ V. Žeimantas, Varšuva. Lietuvių gatvė, *Komjaunimo tiesa*, 1988 11 12; B. Mikalonienė, Mes iš niekur neatėjome, *Atgimimas*, 1989 01 13; V. Aliulis, Lietuviai ir lietuviškos pamaldos Lenkijoje, *Katalikų pasaulis*, 1989, Nr. 3, p. 5–8, 17; E. Degutienė, Kaip gyvena lietuviai Varšuvoje, *Tiesa*, 1989 06 15; E. Striaukas, Ar arti lietuviams iki Lietuvos, *Kauno aidas*, 1989 09 17; G. Ilgūnas, Mes Lietuvą surankioti panūdom, *Taurosta*, 1989 10 07, 11 01; Ž. Šaknys, Mes esame seserys ir broliai..., *Tėvynės šviesa*, 1989 11 03.
- ¹⁶ *Lenkai Lietuvoje, lietuviai Lenkijoje 1994*, Vilnius–Varšuva, 1995.
- ¹⁷ J. Banionis, Devintojo dešimtmečio Lenkijos lietuvių politinio gyvenimo bruožai KGB bylos „Tramplinas“ puslapiuose, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 1(3), p. 7–18.

LENKIJOS LIETUVIŲ BENDRUOMENĖS POLITINĖ PADĖTIS KOMUNISTINĖJE LENKIJOJE

Lenkijos tautinių mažumų padėtį ir Lenkijos valstybinę politiką jų atžvilgiu lėmė po Antrojo pasaulinio karo pasikeitęs Lenkijos valstybinis statusas, tuojau prasidėję politiniai, ekonominiai pertvarkymai, pavertę ją viena iš socialistinio lagerio šalių. Valdančia, dominuojančia jėga tapo Lenkijos darbininkų partija, kitaip tariant, komunistai, prižiūrimi sovietinių „globėjų“¹. Komunistai, įsitvirtindami valdžioje, siekė sunaikinti opoziciją, besipriešinusią naujos politinės santvarkos įvedimui, taip pat pajungti visuomenę partijos ideologijai. Taikliai pastebi lenkų istorikas Andžejus Pačkovskis (Andrzej Paczkowski): „Lenkijos visuomenė išgyveno įvairius teroro etapus ir formas: šnipinėjimo maniją, „išbuožinimą“, kovą su religija ir tautinėmis mažumomis, didįjį valymą, lagerių užpildymą nemokama darbo jėga, pasienio regionų „valymą“².

Šios radikalios permainos šalyje kardinaliai pakeitė ir tautinių mažumų gyvenimą. Tautinių bendruomenių gyvenimą paveikė Lenkijos valstybės teritorijos ir sienų pokyčiai. Kai kurių tautinių bendruomenių padėčiai, matyt, lemiamą įtaką turėjo sprendimai, priimti Maskvoje 1944 m. vasarą. Tada, Stalinui kurstant, buvo įkurtas Lenkijos tautinio išsivadavimo komitetas (LTIK), 1944 m. paskutinę dieną performuotas į Laikinąją vyriausybę. 1944–1946 m. buvo vykdoma politika, siekianti tautinių mažumų atstovus perkelti į tautines valstybes. Tam tikslui 1944 m. vasarą ir rudenį tarp Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos sovietinių vyriausybių ir LTIK buvo pasirašyti susitarimai dėl ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių evakuacijos iš Lenkijos teritorijos ir Lenkijos piliečių – iš minėtų respublikų teritorijų³ (įdomu, kad sumanymas perkelti lietuvius į Lietuvos teritoriją buvo kilęs Lenkijos emigracinei vyriausybei Londone dar karo metais⁴). Nors Lenkijos tautinėms mažumoms buvo palikta tariamo apsisprendimo išvykti ar neišvykti teisė, praktiškai, ypač lenkų vietinės valdžios institucijos, darė spaudimą, naudojo kitas prievartos priemones, siekdamos priversti ne lenkų tautybės žmones repatrijuoti. Buvo ieškoma įvairių pretekstų lietuvių „priešiškumui“ parodyti ir pateisinti savo veiksmus. Antai Balstogės vaivada Stefanus Dybovskis (Stefan Dybowski) 1945 m. vasarą rašė: „... Suvalkų apskrityje lietuvių netenkino trys mokyklos lietuvių dėstomąja kalba, jie reikalavo vidurinių...“⁵ Toks vaivados pareiškimas neatitiko tikrovės. Tuo metu mokyklose nebuvo dėstomas lietuvių kalbos dalykas, jau

nekalbant apie lietuviškas mokyklas. Lietuviai nenorėjo keltis iš gimtųjų vietų, todėl naujoji vietos administracija, pirmiausia Balstogės vaivada, darė jiems spaudimą, o savo pranešimuose į Varšuvą nuolat pabrėždavo, esą lietuviai priešiškaus nusiteikę naujos valdžios ir apskritai lenkų atžvilgiu⁶, skundėsi, kad vietinių lenkų saugumo institucijų vadovai yra abejingi ir nesiima jokių priemonių⁷. Ypač neigiamai buvo žiūrima į lietuvius, 1941 m. vokiečių išskeldintus į Lietuvą ir vėl sugrįžusius į Lenkiją. Remiantis 1941 m. sausio 10 d. SSSR ir Vokietijos susitarimu dėl Vokietijos piliečių ir vokiečių tautybės asmenų perkėlimo iš Lietuvos SSR į Vokietiją, taip pat dėl lietuvių, rusų ir baltarusių tautybės asmenų perkėlimo iš Vokietijos (Suvalkų kraštas pagal SSSR susitarimą su Vokietija atiteko pastarajai) į Lietuvą, buvo perkelta daugiau kaip 11 tūkst. lietuvių⁸. Lietuvoje jie buvo apgyvendinti vokiečių paliktuose ūkiuose, o po metų perkelti į Rytų Lietuvą, į buvusius lenkų ūkius. Tačiau jau nuo 1943 m., dar nepasibaigus karui, ištremtieji lietuviai stengėsi grįžti į buvusius savo ūkius, kuriuose jau šeimininkavo lenkai. Nėra tikslių duomenų apie tai, kiek lietuvių grįžo: lietuviai autoriai nurodo 35–80 proc. ištremtų asmenų⁹, lenkų šaltiniai kalba apie beveik pusės ištremtųjų sugrįžimą¹⁰. Realiai pasitraukusių į Lenkiją lietuvių buvo daugiau, nes dalis jų traukėsi iš Lietuvos tikėdamiesi, jog iš Lenkijos bus lengviau patekti į Vakarų. Vietos lenkų administracija, saugumo skyrius ragino grįžusius lietuvius sulaikyti, nugabenti prie sienos kaip nusikaltėlius ir perduoti SSSR pareigūnams¹¹.

Galima tvirtinti, kad lietuvių perkėlimas į LSSR nepavyko: 1944–1945 m. į Lietuvą persikėlė tik 14 asmenų (13 lietuvių ir 1 rusas)¹², vėliau – dar keletas asmenų. Panašūs procesai vyko Lietuvos lenkų bendruomenėje. Remiantis jau minėtais susitarimais, lenkai ir žydai turėjo teisę repatrijuoti į Lenkiją. Tačiau susiklostė sudėtinga situacija. Tuo metu dar buvo nenustatyta rytinė Lenkijos siena, dauguma lenkų puoselėjo viltį, kad Vilniaus kraštas priklausys Lenkijai. Todėl Lenkijos repatriacijos įstaigos atstovai Lietuvos lenkus agitavo pasilikti ir neskubėti repatrijuoti. Bet paaiškėjus tolesnei šio krašto valstybinei priklausomybei, pradėta raginti, kad repatrijuotų kuo daugiau asmenų. Juo labiau kad pačioje Lenkijoje demografiniai nuostoliai buvo didžiuliai, reikėjo žmonių apgyvendinti tuščius, anksčiau Vokietijai priklausiusius vakarinius rajonus. Repatriacijos procesus tyrinėjusios Nastazijos Kairiūkštytės duomenimis, iš Lietuvos išvyko 171,2 tūkst. žmonių¹³, nors lenkų šaltiniai nurodo dar didesnę skaičių (nuo 178 ar 180 tūkst. iki 197,2 tūkst.)¹⁴.

Pokario metais Suvalkų krašte susidarė sudėtinga situacija. Naujos komunistinės administracijos struktūros tik kūrėsi, jų pozicijos buvo silpnos, ypač kaime. Šiame krašte veikė lenkų tautinis pogrindis, aktyviai reišėsi Wolność i Niezawisłość (WIN) struktūros. Čia taip pat prasiverždavo Lietuvos partizanai, kuriems padėdavo vietiniai lietuviai (Onos ir Vinco Pauliukonių šeima iš Vaičiuliškių k., Petronėlė ir Alfonsas Valinčiai iš Šlynakie-

mio k., Angelė ir Česlovas Vavokai iš Šilainės, Marytė ir Vincas Judickai iš Budzisko ir kt.). Lenkijos šaltinių duomenimis, Lietuvos partizanus rėmė daugiau kaip 80 šio krašto lietuvių ūkininkų. Stengdamiesi išgyventi šį sunkų laiką ir nepatekti į ištremiamųjų žmonių sąrašus, lietuviai skelbdavosi esą lenkai, kai kurie jų tapdavo Lenkijos darbininkų partijos nariais. Kaip prisimena S. Kraužlys, laikas buvo labai sudėtingas: lietuviai buvo palikti likimo valiai, galėjo pasikliauti tik patys savimi¹⁵. Kodėl į vietinės valdžios skundus dėl „priešiškai nusiteikusių“ lietuvių nebuvo reaguojama, kur slėpėjo lenkų saugumo „neveiklumo“ priežastis? Šiuos procesus tyrinėjęs istorikas B. Mauskas padarė išvadą, jog lenkų saugumiečiai turėjo savų, vietei partinei administracijai nežinomų tikslų – kovoti su savu tautiniu ir Lietuvos antisovietiniu pagrindžiu. Sovietinis saugumas šiame krašte taip pat turėjo panašų tikslą: stengėsi nustatyti per Lenkijąėjusius Lietuvos antisovietinio ginkluoto pagrindžio ryšius su Vakarais¹⁶. Todėl suprantama, kad, iškeldinus lietuvius, būtų sunkiau sekti pagrindžio veiksmus.

Pasibaigus repatriacijos laikui pasirodė, jog nepavyko visiškai iškeldinti tautines mažumas. Bandymai išstumti jas sukėlė pasipriešinimą Lenkijos valdžiai. Nepasiekus norimo rezultato, siekiant palaužti šį pasipriešinimą, buvo griebtasi represijų, pradėta vykdyti politika, turinti tikslą asimiliuoti Lenkijoje likusius ne lenkų tautybės asmenis. Represinės priemonės ir jų taikymas tautinėms mažumoms nebuvo vienodas, ypač žiaurios buvo prieš ukrainiečių ir vokiečių bendruomenes. 1947 m. buvo įvykdyta vadinamoji „Vyslos“ operacija, per kurią daugiau kaip 140 tūkst.¹⁷ ukrainiečių tautybės asmenų buvo perkelti į vakarinę Lenkijos dalį ir apgyvendinti tarp etninių lenkų.

1949 m. 21 lietuvių šeima (87 asmenys)¹⁸ susilaukė panašaus į ukrainiečius likimo: jie turėjo persikelti į naujai gautąsias žemes (žr. priedą Nr. 1). Į šiuos sąrašus pateko stambesni ūkininkai iš Seivų, Žabariškių, Krasnavo valsčių (Suvalkų apskritis). Tik 1956 m. prasidėjus liberalėjimo procesui Lenkijoje lietuviams buvo leista sugrįžti į ankstesnes gyvenamąsias vietas.

Taigi matome, jog Lenkijos komunistinė vadovybė tautinių mažumų atžvilgiu vykdė represinę, asimiliacinę politiką. Ji buvo diferencijuota, nevienoda. Iki XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžios tautinių bendruomenių organizacinis gyvenimas buvo varžomas, jų kultūrinis-visualomeninis aktyvumas slopinamas.

Partinė šalies vadovybė savo 1952 m.¹⁹ nutarimu sudarė galimybę tautinėms mažumoms pradėti mokytis gimtąja kalba, leisti „tinkamo“ turinio leidinius. LLR komunistinė vadovybė – Lenkijos darbininkų partija, o nuo 1948 m. Lenkijos jungtinė darbininkų partija, laikėsi politinės nuostatos, kad Lenkijoje „vyrauja visų tautybių lygybė“, akcentavo, jog „tautinės mažumos yra visateisės visuomenės narės ir turi visas sąlygas laisvai reikštis, priešingai negu buvo tarpukario Lenkijoje, kai jos buvo diskriminuojamos“²⁰. Tokie teiginiai nors ir atspindėjo tam tikrus teigiamus poslinkius, bet toli gražu neatitiko realybės.

Padėtis labiau pradėjo keistis tik nuo 1956 m., kai prasidėjo šalies politinio gyvenimo liberalizavimas. Be abejo, tam įtakos turėjo SSKP XX suvažiavimas. Iki tol Lenkijos politiniame gyvenime stipriai buvo juntamas Maskvos diktatas ir dirigavimas. Permainos prasidėjo nuo politinės vadovybės pasikeitimo: pirmuoju sekretoriumi vėl tapo Vladyslavas Gomulka (Władysław Gomułka), kuris 1948 m. buvo pašalintas iš sekretoriaus posto, atsistatydino kiti stalininio tipo politinio biuro nariai. Tuo metu buvo prabilta apie lenkiškąjį socializmo kelią, nacionalinius Lenkijos interesus. Tačiau tai buvo neesminiai pertvarkymai, nes nebuvo įmanomos esminės, svarbios permainos – vienpartinės sistemos, LJDП valdžios monopolio panaikinimas, ūkio reformos, jau nekalbant apie Lenkijos savarankišką užsienio politiką, pasitraukimą iš socialistinių šalių bloko.

Vis dėlto vykstančios permainos šalies vidaus gyvenime paveikė valstybės politiką tautinių mažumų atžvilgiu. Išaugęs lenkų nacionalizmas, demokratėjimo procesai suaktyvino ir tautines mažumas.

Oficialų centrinės valdžios požiūrį ir susidomėjimą tautinių mažumų problematika rodo LJDП CK VII ir VIII plenumų, įvykusių 1956 m., nutarimai. Juose pasisakyta prieš nacionalizmą ir šovinizmą, bet kokią piliečių, priklausančių tautinėms mažumoms, diskriminaciją, už rūpinimąsi švietimu ir kultūra tautinių mažumų kalbomis, jų nevaržomu vystymusi ir dalyvavimu politiniame bei visuomeniniame valstybės gyvenime²¹. Tačiau iš tikrųjų tai tebuvo ideologiniai štampai, mažai keitę realią padėtį.

Vykstant liberalizacijai, 1957 m. prie LJDП CK buvo įkurta Tautybių komisija, kuri turėjo koordinuoti politiką Lenkijos tautinių mažumų atžvilgiu. Komisijos skyriai veikė 11-oje vaivadijų²² (tuo metu Lenkijoje buvo 17 vaivadijų), į jų darbą buvo įtraukiami ir tautinių mažumų atstovai. Viena iš centrinės komisijos posėdžių buvo siūloma būtinai suaktyvinti ideologinį darbą tarp tautinių mažumų, įtraukiant jų atstovus į partines organizacijas²³. Buvo skundžiamasi, kad tarp lietuvių praktiškai nėra, o atskiruose čekų, slovakų ir ukrainiečių draugijų skyriuose trūksta partijos narių. Pažymėtina, kad apskritai LJDП pozicijos buvo silpnos kaime, kur gyveno ir vertėsi žemės ūkiu dauguma lietuvių. Todėl bandyta tokią padėtį taisyti. Vienas iš būdų LJDП įtakai stiprinti buvo leidimas tautinėms mažumoms steigti draugijas. Manoma, kad per jas bus galima kontroliuoti tautines mažumas. Lietuviai savo organizaciją – Lietuvų visuomeninę-kultūrinę draugiją – įsteigė 1957 m. kovo mėnesį, vieni iš paskutinių.

Pradėtos reformos ir tautinių mažumų švietimo srityje. Laisvesnės veiklos sąlygos šalyje pagyvino kultūrinį-visuomeninį tautinių mažumų gyvenimą. Tačiau veiklos ribos buvo griežtai apibrėžtos. Antai visos tautinės mažumos galėjo turėti tik po vieną organizaciją, jų struktūra ir veiklos formos buvo vienodos iki pat 1989 m. Įdomi situacija susiklostė lietuvių draugijoje. Išrinkus

pirmąją valdybą ir pradėjus draugijai veikti, pasirodė, kad jos veikla tapo kitokia, negu tikėjosi partinės administracijos atstovai. Į valdybą išrinkti Juozas Maksimavičius, Jonas Stoskeliūnas, Juozas Vaina ir kiti buvo žinomi šio krašto veikėjai, prieškarinio lietuvių organizacijų nariai, lietuvių bendruomenėje turėję autoritetą. Jie ėmėsi tautinės veiklos, palaikė ryšius su Vakarų lietuvių organizacijomis. J. Maksimavičiaus vadovavimo draugijai laikotarpiu (1957–1958) ji stengėsi išlaikyti savarankiškumą. Tačiau, žinant to meto sąlygas, buvo aišku, kad neparankūs LJDP žmonės vadovauti draugijai negalės. Prieš lietuvių draugijos Centro valdybos narius buvo imtasi kompromituojančių priemonių: spaudoje pasirodė šmeižikiški straipsniai, net grasinta išsiųsti juos į SSSR²⁴. Neabejotina, kad šie žmonės buvo sekami. Komunistų parengtame LVKD pirmosios valdybos narių apibūdinime skaitome: J. Maksimavičius – aktyvus Šv. Kazimiero draugijos veikėjas, vokiečių okupacijos metais veikė prieš SSSR, J. Vaina palaiko ryšius su užsieniu, teikia politinę informaciją, Jonas Pajaujį pavadintas vokiečių agentu²⁵. LVKD vadovybė buvo kaltinama nestiprinusi pasitikėjimo partija, neaiškinusi jos politikos tautinių mažumų klausimu, vengusi palaikyti ryšius su LSSR institucijomis. Pirmininką J. Maksimavičių vietos partinė vadovybė apkaltino ryšių su Vakarų lietuvių organizacijomis palaikymu, priešiška partijai veikla ir privertė atsistatydinti iš LVKD vadovo pareigų. Jo vietą užėmė patikimas partijai žmogus Juozas Savickis. Taip pat užsimota pašalinti iš lietuvių mokyklų mokytojus J. Stoskeliūną, J. Pajaujį, Petronelę Jakimavičienę ir kitus, kurie „neužtikrina atitinkamo jaunimo auklėjimo“²⁶. Siekiant izoliuoti Lenkijos lietuvius nuo Vakarų lietuvių įtakos, buvo imtasi priemonių nutraukti siuntinių siuntimą lietuviams, apie kiekvieno lietuvių iš Vakarų atvykimą buvo informuojamas saugumas²⁷.

Tautybių komisijos skyriai veikė Balstogės, Liublino, Žešuvo, Olštyno, Gdansko, Košalino, Ščecino, Zeliona Guros, Vroclavo, Krokuvos vaivadijose²⁸. Į Balstogės komisijos sudėtį buvo įtraukti ir 2 lietuvių atstovai: Antanas Moliušis ir Juozas Nevulis, vėliau – Jonas Kmieliauskas, Eugenijus Petruškevičius. Joje daugiausia dėmesio skirta lietuvių draugijos veiklai.

1960 m. tautinių mažumų reikalų priežiūrą perėmė VRM. Su ja reikėjo derinti draugijų veiklą, kiekvieno renginio turinį, pateikti jai atlikto darbo ataskaitas. Taip pat tautinių mažumų draugijų ir jų skyrių veiklą tikrino atitinkamų miestų vidaus reikalų skyriai. Antai LVKD Varšuvos skyriaus veiklą 1973 m. kovo 10 ir 12 d. tikrinę Varšuvos miesto tarybos vidaus reikalų skyriaus pareigūnai Marončykas (Marończyk) ir V. Viniarskis (W. Winiarski), pažeidimų nerado, o štai Gdansko miesto tarybos vidaus reikalų skyrius 1964 m. neleido įregistruoti LVKD Gdansko ratelio motyvuodamas tuo, kad čia gyvena nedaug lietuvių. 1966 m. pabaigoje Suvalkų lietuvių rateliui po patikrinimo buvo nurodyta susirinkimų protokolus siųsti į miesto vidaus reikalų skyrių²⁹.

Ilgainiui tautinių mažumų problemoms centrinė valdžia skyrė vis mažiau dėmesio, Tautybių komisija palaipsniui visiškai prarado jai skirtą vaidmenį ir nustojo veikti.

XX a. 6-ojo dešimtmečio II pusės – 8-ojo dešimtmečio pradžios laikotarpis vertintinas nevienareikšmiškai. Laisvėjant visos visuomenės gyvenimui, laisvėjo ir tautinių mažumų gyvenimas: jos galėjo kurti draugijas, leisti spaudą, plėtoti saviveiklą. Tačiau per įkurtas organizacijas ir leidinius jos buvo atidžiai kontroliuojamos.

1970–1980 m. tautinių mažumų klausimas sulaukė vis mažiau dėmesio. Lenkijos centrinė valdžia tautinių mažumų gyvenimu nelabai domėjosi. 1976 m. LJDП CK plenumo buvo priimtas nutarimas dėl visuomenės politinės-moralinės vienybės. Tai lėmė, kad apie tautines mažumas platesnė visuomenė menkai nutuokė. Iš esmės joms paliekama tik ribota galimybė veikti kultūros srityje, plėtoti savąjį folklorą. Švietimo srityje taip pat buvo keliami griežtesni reikalavimai. Lietuvių mokinių tėvai kasmet privalėjo raštu pareikšti norą mokyti gimtąją kalbą.

XX a. 9-ojo dešimtmečio pradžioje Lenkijoje pradėjo klostytis nauja politinė situacija. 1980 m. įsikūrė opozicinis valdančiajai partijai „Solidarumo“ judėjimas. Jis pabandė patraukti į savo pusę tautinių mažumų atstovus. Pirmajame suvažiavime buvo priimtas nutarimas dėl tautinių mažumų³⁰, kuriame deklaruotos galimybės nevaržomai plėtoti tautinių mažumų kultūras. Bet įrašytas teiginys „... judėjimas („Solidarumas“. – V. S.) priešinasi bet kokiems skirstymams į tautybes...“ skambėjo nesuprantamai ir neigė prieš tai išsakytus teiginius. Dėl „Solidarumo“ judėjimo iškeltų tautinių ir katalikiškų vertybių, svarbiausia dėl stipraus lenkų nacionalizmo reiškimosi „Solidarume“, vėl atgijusių revanšistinių nuotaikų Vilniaus krašto valstybinės priklausomybės klausimu lietuviai laikėsi rezervuoti ir į jį neįsitraukė. Kai kurie vietiniai „Solidarumo“ nariai lenkai reikalavo pašalinti lietuvius iš visų partinių, administracinių postų ir apskritai visus lietuvius perkelti į SSSR³¹.

Lietuvių ir „Solidarumo“ judėjimo atstovų santykiais, apskritai lietuvių bendruomenės pozicija vykstančių procesų atžvilgiu domėjosi tiek lenkų, tiek LSSR saugumas. 1981 m. rugsėjo mėnesį surengtame bendrame saugumo institucijų atstovų susitikime buvo konstatuota, jog lietuviai laikosi nuošalyje ir „Solidarumo“ judėjimo neremia³². Suprantama, saugumiečius domino Lenkijos lietuviai, kurie laiškuose kėlė Molotovo-Ribbentropo pakto įtaką Baltijos ir Lenkijos valstybėms, kalbėjo apie vykdytus masinius areštus ir trėmimus³³.

Politiniam gyvenimui liberalėjant, kai kurių tautinių mažumų, visų pirma vokiečių, baltarusių, atstovai bandė įkurti nepriklausomas nuo Lenkijos politinės vadovybės organizacijas, leisti valdžios nekontroliuojamus leidinius³⁴. Buvo jaučiamas lietuvių akademinio jaunimo suaktyvėjimas. Lietuviai studentai kartu

su baltarusių ir ukrainiečių studentais, naudodamiesi palankiomis aplinkybėmis, įsteigė jaunimo sąjungą. Tačiau ji nebuvo įregistruota ir veikė nelegaliai. Toks pat likimas ištiko lietuvišką „Susitikimų“ leidinį. 1983–1988 m. pasirodė 8 jo numeriai. Jie LSSR saugumo darbuotojų buvo įvertinti kaip skleidžiantys šoviniškas nuotaikas³⁵. Šalies LJDП vadovybė ėmėsi radikalių priemonių (1981 m. gruodžio 13 d. buvo įvesta karo padėtis, nutrauktas įvairių organizacijų, žiniasklaidos darbas, suimti „Solidarumo“ lyderiai ir aktyvesni nariai) ir nuslopinę opoziciją. Pasibaigus karo padėčiai (1981 m. gruodžio 13–1983 m. liepos 21 d.), tautinių mažumų gyvenimas praktiškai grįžo į ankstesnę vagą. Tiek centrinė, tiek vietinė partinė vadovybė akcentavo, kad tautinės mažumos įneša indėlį į bendrą kultūrą ir už tai turi būti gerbiamos, kad valstybinė valdžia ir toliau remtų jas bei užtikrintų sąlygas jų kultūros plėtrai³⁶. Tam tikslui LJDП sekretorius Wojciechas Jeruzelskis (Wojciech Jeruzelski) pasiūlė įsteigti komisiją tautinių mažumų reikalams, kurioje būtų ir lietuvių atstovai³⁷. Matyt, ši komisija būtų buvusi panašaus pobūdžio kaip ir įsteigtoji 1957 m. Tačiau nepavyko rasti duomenų apie šios komisijos veiklą. Gali būti, kad ji nebuvo įkurta ir liko popieriuje.

Oficialioji lietuvių veikla derinosi prie partinės valdžios pozicijos. Tai suprantama, nes, anot J. Vainos, norint veikti, reikėjo naudotis esamomis galimybėmis ir kartu nuveikti daug svarbių darbų³⁸. Tačiau kai kurie lietuviai veikėjai plėtojo tokią tautinės veiklos kryptį: buvo stengtasi prisidėti perkeltiant į Lietuvą Vakaruose puoselėjamas tautiškumo, nepriklausomos Lietuvos atkūrimo idėjas, ten leidžiamą lietuvišką literatūrą, ypač istorinę, religinę tematiką, rengti bendrus susitikimus su tautiečiais Punsko krašte ir kt. Viso to partinė šalies vadovybė netoleravo. Paminėtinas atvejis, kai 1972 m. pabaigoje buvo uždrausta tautinės pakraipos „Varsnų“ leidyba (jos pradėtos leisti tų pačių metų pradžioje; iš viso pasirodė 12 leidinio numerių).

1987–1988 m. tautinių mažumų klausimas tapo svarbesnis Lenkijos politiniame gyvenime. Bažnyčios iniciatyva 1987 m. pabaigoje įvyko diskusija apie tautines mažumas Lenkijoje. Lodzėje surengtame seminare „Lietuviai, baltarusiai, ukrainiečiai ir lenkai – susitaikymo prielaidos“ tautinių mažumų padėtis buvo įvertinta kaip taisytina³⁹. 1988 m. prie „Solidarumo“ buvo įsteigtas Šalies piliečių komitetas, kurio sudėtyje veikė Tautinių mažumų komisija⁴⁰. Joje buvo ir lietuvių atstovas R. Vaina. Be abejo, tautinių mažumų problemų svarstymas šalyje turėjo įtakos jų aktyvumui. Taip pat reikėtų pažymėti, kad tuo metu sparčiai kito politinė situacija pačioje SSSR, ypač okupuotose Baltijos valstybėse. Šie procesai, be abejo, buvo atidžiai stebimi kaimyninėje Lenkijoje. Išryškėjo įvairių politinių pažiūrų į pertvarkos procesus ir rytinius kaimynus. Neutrūko žmonių, simpatizavusių laisvės siekiančiam Lietuvai, bet buvo ir tokių, kurie, keldami Molotovo-Ribbentropo pakto ir jo pasekmių klausimą, vis dažniau kalbėjo apie Lenkijos rytinės sienos peržiūrėjimą. Čia svarbus vaid-

muo teko Lenkijos lietuviams. Jie stengėsi šiuo klausimu paveikti diskusijas Lietuvai palankia linkme, nuolat gynė lietuvių pozicijas Lenkijoje⁴¹. Ir vėliau Lenkijos lietuviai nuosekliai rėmė Lietuvą.

1989 m. birželio mėnesį Lenkijoje įvyko pirmieji po kelių dešimtmečių demokratiniai rinkimai. Juose įtikinamai nugalėjo antikomunistinės jėgos. Tautinių mažumų klausimui buvo skirta daugiau dėmesio, jo svarstymas perkeltas į aukščiausių šalies institucijų lygį.

---

¹ A. Albert, *Najnowsza historia Polski 1914–1993*, Warszawa, t. 2, 1995, s. 103.

² *Czarna księga komunizmu*, Warszawa, 1999, s. 351.

³ *Законодательство СССР и международные соглашения по вопросам гражданства*, Москва, 1964, c. 64–67. Dokumentuose vartojamas „evakuacijos“ terminas. Jis keistinas „repatriacijos“ terminu.

⁴ Lenkijos pagrindžio tikslai ir taktika Lietuvoje 1941–1944 metais. Dokumentai, *Voruta*, 1993 04 29–05 05. Šis dokumentas saugomas Varšuvos naujųjų aktų archyve.

⁵ 1945 m. liepos mėn. Balstogės vaivados ataskaita, *VRACA*, VAM, t. 40, l. 87. Autorė dėkoja dr. B. Makauskui, leidusiam pasinaudoti šio archyvo dokumentų išrašais.

⁶ G. Sosna, *Sprawy narodowościowe i wyznaniowe na Białostoczczyźnie (1944–1948) w ocenie władz Rzeczypospolitej Polskiej. Wybór dokumentów*, Ryboły, 1996, s. 16–20.

⁷ 1945 m. birželio mėnesio ataskaita apie padėtį Suvalkų apskrityje, *BVA*, *BVT*, 180, l. 13.

⁸ B. Kižienė, Suvalkų krašto lietuvių trėmimas 1941 m. ir jų dabartinė padėtis, *1996 m. gruodžio 5–6 d. konferencija Vilniuje „Suvalkų kraštas ir jo žmonės“*. *Medžiaga*, Vilnius, 1997, p. 95–96. Kaip prisimena Teklė Pauliukonytė-Kalvinskienė, vokiečiai areštuodavo asmenis, kurie atsisakydavo išsikelti, ir sulaikytus laikydavo tol, kol kas nors iš šeimos narių arba pats suimtas pažadėdavo keltis į Lietuvą. T. Pauliukonytės-Kalvinskienės atsiminimai, diktofoninis įrašas, 2000 09 21, *autorės asmeninis archyvas*.

⁹ *1996 m. gruodžio 5–6 d. konferencija Vilniuje „Suvalkų kraštas ir jo žmonės“*. *Medžiaga*, p. 100.

¹⁰ Ataskaita apie Lenkijos repatriacinės tarnybos Balstogės skyriaus veiklą už 1945 m. liepos mėnesį, *NAA*, *LRT*, II/6, l. 29.

¹¹ Balstogės vaivados S. Dybovskio 1945 09 17 raštas vaivadijos saugumo viršininkui, *BVA*, *BVT*, 19, l. 57.

¹² G. Vilkelis, Kodėl Lietuva nesulaukė tautiečių iš Lenkijos?, *Voruta*, 1993 11 25–30.

¹³ N. Kairiūkštytė, Lenkų repatriacija iš Lietuvos 1944–1947 m., *Rytų Lietuva*, Vilnius, 1992, p. 131.

¹⁴ L. Kosiński, *Procesy ludowościowe na ziemiach odzyskanych w latach 1945–1960*, Warszawa, 1960, s. 47; G. Błaszczak, *Litwa współczesna*, Warszawa–Poznań, 1992, s. 323; J. Czerniakewicz, *Repatriacja ludności polskiej z ZSSR 1944–1948*, Warszawa, 1987, s. 83.

¹⁵ 2000 09 14 pokalbio su S. Kraužliu diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*.

¹⁶ B. Makauskas, Pokaris Sūduvoje, *Aušra*, 1997, Nr. 4, 5.

¹⁷ A. Czubiński, *Polska i Polacy po II wojnie światowej (1945–1989)*, Poznań, 1998, s. 213.

¹⁸ Saugumo ministerijos 1949 12 15 raštas Viešosios administracijos ministerijai, *NAA*, VAM, 785, l. 9; K. Kraužlienės teigimu, į Lenkijos gilumą buvo iškelta apie 80 lietuvių. 2000 09 14 pokalbio su K. Kraužliene diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*.

- ¹⁹ K. Pudło, Wpływ czynników politycznych na warunki kształtowania się stosunków interetnicznych w Polsce po 1945 roku, *Z badań nad problematyką narodowościową państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Wrocław, 1998, s. 58.
- ²⁰ Išvadų projektas tautinių mažumų draugijų veiklos klausimu, *NAA*, LJDPC CK, 237/XIV/138, l. 53.
- ²¹ LJDPC CK VII plenumo (1956 m.) nutarimas „Dėl politinės bei ekonominės šalies situacijos ir partijos uždavinių“, *Nowe drogi*, 1956, nr 7/8, s. 218; LJDPC CK VIII plenumo (1956 m.) nutarimas „Dėl aktualių politinių ir ekonominių partijos uždavinių“, ten pat, Nr. 10, p. 5.
- ²² LJDPC CK sekretoriato 1957 02 02 laiškas dėl Tautybių komisijos įsteigimo, *NAA*, LJDPC CK, 237/XIV/137, l. 4–5. Balstogės vaivadijoje, kuriai priklausė lietuvių gyvenami valsčiai, taip pat veikė Tautybių komisijos skyrius. Jo nariai buvo ir lietuvių atstovai Antanas Moliušis, Juozas Nevulis.
- ²³ Komisijos pastabos CK sekretoriatui, ten pat, l. 15–18.
- ²⁴ 1958 02 24 ataskaita apie LVKD veiklą, ten pat, LJDPC CK, 237/XIV/148, l. 18.
- ²⁵ LVKD CV narių apibūdinimas, ten pat, l. 39.
- ²⁶ 1958 06 22 partinio pasitarimo Seinuose tezių projektas, ten pat, l. 74.
- ²⁷ Ten pat, l. 76.
- ²⁸ LJDPC CK biuro sekretoriato 1957 02 22 laiškas dėl Tautybių komisijos įsteigimo, *NAA*, LJDPC CK, 237/XIV/137, l. 5.
- ²⁹ 1973 03 10 ir 12 patikrinimo protokolas, *Varšuvos lietuvių archyvas*; Gdanskio miesto tarybos vidaus reikalų skyriaus 1964 06 06 raštas Juozui Uzdilai, *Gdanskio lietuvių archyvas*; Suvalkų miesto tarybos vidaus reikalų skyriaus viršininko E. Skrodzki (E. Skrodzki) 1966 11 29 nutarimas, *Suvalkų lietuvių archyvas*.
- ³⁰ K. Podlaski, *Białorusini Litwini Ukraińcy*, Białystok, 1990, s. 124.
- ³¹ LTSR KGB I skyriaus 1981 11 13 šifrograma TSRS KGB, *LJA*, f. K-1, ap. 49, b. 338, l. 88.
- ³² 1981 09 16 ataskaita apie LTSR KGB I skyriaus viršininko V. Karinausko kelionės į Lenkiją rezultatus, ten pat, l. 73.
- ³³ J. Vainos, J. Narkevičiaus laiškai „Tėviškės“ draugijos pirmininkui, ten pat, K-3, ap. 2, b. 66, l. 29; b. 365, l. 83; b. 382, l. 76.
- ³⁴ S. Łodziński, Struktura narodowościowa Polski i polityka państwa wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1992, *Kultura i społeczeństwo*, t. XXXVI, zesz. 3, 1992, s. 90.
- ³⁵ 1982 11 03 agento „Rašidovo“ agentūrinis pranešimas, *LJA*, f. K-1, ap. 49, b. 338, l. 145.
- ³⁶ IX LVKD suvažiavimo, įvykusio 1984 05 19–20 Punske, protokolas, *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 225, 263–264.
- ³⁷ Ten pat, l. 232.
- ³⁸ 2000 10 16 pokalbio su J. Vaina diktofoninis įrašas, *autorės asmeninis archyvas*.
- ³⁹ Informacija apie LLR (data nenurodyta), *LJA*, f. K-1, ap. 49, b. 257, l. 4.
- ⁴⁰ S. Łodziński, Struktura narodowościowa Polski i polityka państwa wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1992, *Kultura i społeczeństwo*, t. XXXVI, zesz. 3, 1992, s. 91.
- ⁴¹ 1989 06 14 agento „Antanas“ agentūrinis pranešimas, *LJA*, f. K-1, ap. 49, b. 339, l. 322.